

"מקומו של האדם":

שיטת ר' יוחנן בשתי סוגיות חשבוניות - אמוניות.

שיטת האמורא הארץ ישראלית ר' יוחנן, ויחסו ל"מקומו של האדם" בעולמו של הקב"ה, באה לידי ביטוי מיוחד בשתי סוגיות "חשבוניות", הנראות כבלתי נוגעות זו לזו ושאינן ביניהן לכאורה שום שייכות.

לקשר שבין הסוגיות הגעתי באמצעות חיפוש מחשבי, בגלל זהות של מימרת הגמרא, בהסבר שיטת ר' יוחנן בשתי הסוגיות. מימרא זו אינה מופיעה בשום מקור נוסף.

א. סוגיית השלכת מוראת עולת העוף¹

א. מפרשת עולת העוף בתורה:

העולה, ועולת העוף בפרט, הן סוג אחד של קרבן, מהקרבנות שהועלו במזבח שבמקדש: "ואם מן העוף עלה קרבנו לה' והקריב מן התרים או מן בני היונה את קרבנו..."

והסיר את מראתו בנצתה והשליך אתה אצל המזבח קדמה אל מקום הדשן².

ב. מיקום ההקרבה הרגיל של עולת העוף בביהמ"ק, הוא נושא למחלוקת תנאים^{3 4}:

לשיטת חכמים, מקום ההקרבה היה בד"כ בסובב של הקרן הדרומית מזרחית.

לשיטת רבי נחמיה ורבי אליעזר בן יעקב - בראש המזבח שם.

ג. הטיפול ב"פסולת" - במוראה ובנוצות: הסרה והשלכה.

"מוראת" העוף היא מערכת העיכול שלו - הזפק והקורקבן, עם תוכנם - הרעי. הם נחתכו

יחד עם העור והנוצות שמעליהם והושלכו - "אצל המזבח - סמוך למזבח⁵, קדמה - למזרחו

של כבש, אל מקום הדשן - ששם היו נותנין את הדשן"⁶.

ד. תיאור מבנה המזבח והכבש הראשי:

"המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים. עלה אמה וכנס אמה, זה היסוד.

נמצא שלשים על שלשים. עלה חמש וכנס אמה, זה הסובב. נמצא עשרים ושמונה

על עשרים ושמונה. מקום הקרנות - אמה מזה ואמה מזה. נמצא עשרים ושש על

עשרים ושש. מקום הלוח רגלי הכהנים - אמה מזה ואמה מזה. נמצא עשרים

וארבע על עשרים וארבע מקום המערכה"⁷.

"וכבש היה לדרומו של מזבח, שלשים ושתים על רחב שש עשרה"⁸.

1. במאמרי: "הצעה לשיעור חוייתי לדוגמא בהלכות עולת העוף", שמעתין, שנה ל"ט, גליון 146, עמ' 41 ואילך, דנתי בהרחבה בסוגיה זו, וכאן יובאו רק עיקרי הדיון הנוגעים לעניין.

2. ויקרא א', יד - יז.

3. סיפרא ויקרא, דיבורא דנדבה, פרשה ז', ח.

4. במזבח של המשכן כנראה שלא היה סובב להילוך. ממילא, עולת העוף היתה נעשית בראש המזבח. זה כנראה יסוד שיטת רבי נחמיה וראב"י.

5. מהמשנה במסכת תמיד פ"א מ"ד, מוכח שהמרחק הינו חצי אמה, כלומר שלשה טפחים.

6. סיפרא ויקרא, דיבורא דנדבה, פרשה ז', ט, ופרק ט', ג.

7. מידות, פ"ג מ"א.

8. מידות, פ"ג מ"ג.

ה. מקום הדשן - אליו "הושלכה" המוראה והנוצה. מיקומו :

מקום הדשן , אליו "נתנו" או "השליכו" את מוראת עולת העוף , היה במרחק עשר אמות משיפולי הכבש [שהם עשרים אמה מבסיס המזבח] , ובמרחק שלשה טפחים ממזרחו ⁹ .

ו. הקרבת עולת העוף , "כשהיא רבה במזרח" , והשלכת המוראה במקרה זה :

כאשר היה צורך להקריב עולות עוף רבות (ברגלים) , ולא היה ניתן להספיק להקריב את כולן בסובב של הקרן הדרומית מזרחית , הקריבו בראש המזבח , בקרן הדרומית מערבית .

הגמרא במסכת זבחים ¹⁰ דנה במעשיות של השלכת המוראה והנוצה :

מאי טעמא ? רבי יוחנן אמר : מפני שקרובה מבית הדשן .

אמר רבי יוחנן : בא וראה כמה גדול כחן של כהנים , שאין לך [חלק] קל בעופות

יותר ממוראה ונוצה , פעמים שהכהן זורקן יותר משלשים אמה , דתנן : נטל

מחתה... ועלה לראש המזבח ופינה את הגחלים אילך ואילך , וחתה מן המאוכלות

הפנימיות , ויורד . הגיע לרצפה (רש"י - לסוף הכבש) , מחזיר פניו כלפי צפון (רש"י -

כלפי המזבח) והולך למזרחו של כבש (רש"י - ומתקרב למזבח) כעשר אמות (רש"י -

ממקום שכלה הכבש , דהיינו רחוק מעל ראש המזבח כ"ב אמה) . צבר את הגחלים על גבי

הרצפה , רחוק מן הכבש שלשה טפחים , מקום שנותנין מוראה ונוצה , ודישון

מזבח הפנימי והמנורה .

הני [= הרי שלושים האמה של ההשלכה] - טפי מתלתין וחד הויין [=הן בעצם

יותר משלושים ואחת אמה] ? - מקום גברי לא חשיב [=ר' יוחנן לא כלל בחישוב

המרחק את מקום עמידת הכהן המשליך עצמו] .

ז. האם ההשלכה אכן בוצעה בפועל ?

קיימות כמה סיבות , לומר שהשלכת מוראת העוף והנוצה לא בוצעה בד"כ בפועל :

1. ר' יוחנן מציין את הכח הרב הנדרש להשלכה . כהנים קשישים לא היו מסוגלים לבצע

השלכה מעין זו . להלכה , גם הרמב"ם ב"משנה תורה" , אינו מתיחס לעניין כלל .

2. השלכת המעיים עם העור והנוצות ועם הרעי והדם הנוסף , שאינם גוף אוירודינמי חלק

וסגור , היתה מסתיימת בהתפרקותם לחלקים טיפות ורסיסי לכלוך , שהיו מלכלכים

בעת מעופם את העולים בכבש או ההולכים לידו , או את הכבש ורצפת העזרה , גם

אילולא הסתירו את מקום הדשן . כיון שהכהנים עברו ועלו לכבשים בסמוך מאד

למסלול המעוף הנדרש , אי אפשר היה להשליך את המוראה ללא שייפגעו .

3. לא היה קו ראייה ישיר בין האמה הסמוכה לקרן הדרום מערבית של ראש המזבח ,

ובמרחק של כחמישה עשר מטר [=30 או 31 אמה] קשה מאד לדייק ולפגוע במקום

הדשן , ששטחו רק אמה על אמה , עם מוראת העוף הקלה ובעלת התכונות הנ"ל .

זוית ההשלכה הנדרשת עקב הסתרת מקום הדשן ע"י הכבש גבוהה מאד ואינה מאפשרת

את ההשלכה .

4. מלשון המשנה לגבי תפקיד מקום הדשן : "מקום שנותנין מוראה ונוצה" , יש ראייה

לכאורה שלא היו "משליכים" אלא "נותנים" אותה [יותר בניחותא] למקום הדשן .

9. תמיד , פ"א מ"ד .

10. זבחים סג ע"ב ו- סד ע"א . ועיי"ש ברש"י המאריך בחישובים .

5. מעבר לכל הסיבות המעשיות הנ"ל, חז"ל לא העריכו כח פיזי כשלעצמו ולא לפאר את כחם של הכהנים באו, להיפך, הם באו להראות בדבריהם, שלא הכח הפיזי הוא עיקר [בבחינת "כחי ועוצם ידי"] אלא הכוונה והשינוי בתודעת האדם הם העיקר. אילו היה חיוב השלכה מעשי למרחק שכזה, היה כל מעשה ההשלכה "מחטיא" את מטרתו, ותרתי משמע.

אם כן, לצורך מה בא הדיון בגמרא - אם לא השליכו בפועל את המוראה?

א. התורה חייבה לשים את המוראה במקום שניתן עקרונית ותיאורטית להשליך אותה אליו. מדובר במרחק גדול. רק במאמץ גופני ניכר ניתן להגיע אליו בהשלכה ממשית. ב. מרחק זה הוא יותר מעשרים אמה לפחות [כמרחק בין הסובב בקרן הדרום מזרחית למקום הדשן]. המרחק המירבי להשלכה מהמזבח הוא כל"ב אמה מידי המשליך. ג. הדיון בגמרא בא להסב את תשומת לבו של **הלומד**, כמו גם **מקריב הקרבן**, לכך שהכהן המשליך את המוראה, מרחיק אותה ממנו ככל האפשר, אף אם יש להשליך את המוראה בסופו של דבר למקום שהוא סמוך [= "אצל", מצד מזרח, חצי אמה בלבד] למזבח, כאשר הכבש כלול במזבח.

מטרת ה"השלכה" - תודעתית חינוכית. כמו "להבדיל" - בהצגה, הכהן היה מדגים לפני העני המביא את הקרבן, מה העבודה הנפשית החינוכית שעל המקריב לבצע בנפשו ותודעתו הוא.

ח. המשמעות הסמלית בהסרת והשלכת המוראה והנוצה בעולת העוף:

עולת העוף באה לכפר בין השאר על הרהורי חטא. בניגוד לבהמות האוכלות מאבוס בעליהן, עופות אוכלים מזון שהם מוצאים גם בשטח השייך לאנשים. בכך, עופות ניזונים מן הגזל. לא ראוי להקטיר את המעים שאכלו מן הגזל ואת תוכנם, לכן יש להשליכם. "ויש בכאן **התעוררות גדולה לבני אדם, בענין חומר הגזל, כי כשם שהקב"ה מרחיק מן המזבח כלי המזון שבעוף, ולא זכה ליקרב על מזבח ה' מפני שהוא כלי הגזל, כן ירחיק האדם שיש בידו גזל, שלא יעלה ויראה לפניו ולא יזכה להיות במחיצתו של הקב"ה אם לא יחזירנו**"¹¹.

מעשה ההקרבה בא לצורך הגברת המודעות העצמית לבסיס התת-מודע העמוק להתפתחות הרהור החטא.

החטא הכללי המצוי בבסיס כל חטא הוא בכלל חטא הגזל: האדם מהרהר בליבו שהעולם שייך בביכול לו ומותר לו לעשות בו כבשלו, וממילא הוא "כגוזל" את הקב"ה שהוא ורק הוא "קונה שמים וארץ" האמיתי. ברור שיסודו במידת הכבוד, הגאווה ולעתים גם התאווה, ויש בזה גם שמץ ע"ז, שהרי כופר קצת במציאותו או השגחתו ית' בזה, ובבעלותו על העולם, ושם עצמו במרכז במקום את הקב"ה.

ט. הסבר המלבי"ם למילה "והשליך":

"פעל ש.ל.ך מורה מרחוק. כי אם מניחו בידו על הארץ, יאמר "מניח" או "משים"

או "נותן", ו"משליך" הוא מרחוק. ומקושר בפועל זה גם מושג **היאוש מן הדבר או**

העזיבה ... ומזה הצד אמר: "ותשלך את הילד תחת אחד השיחים"¹² ...

11. מתוך פירוש רבינו בחיי עה"ת, ויקרא א', טז עיי"ש ובפס' ב - ג שם הוא מסביר יפה את יסודות ההלכה.
12. בראשית כ"א, טו.

מטרת ההשלכה למרחק של עשרים אמה ויותר, היא אפוא ביטוי מעשי חיצוני להסחת הדעת של המקריב מהרהורי חטא, בעיקר חטא הגזל הבסיסי.

מהשוואה לסוגיות אחרות בגמרא, שגם בהן קיים שיעור של עשרים אמה, כסוגיית הגובה המירבי של סוכה כשרה [ובזה אדון להלן], הגובה המירבי של היכר מבויה הכשר לעירובי מבואות או הגובה המירבי המותר להנחת נרות חנוכה, ניתן להסיק שעד עשרים אמה "שלטא ביה עינא". העין "שולטת" - כלומר האדם מודע לקשר מסוים הקיים בינו לחפץ או לגוף הקשור אליו, ואילו מעבר למרחק זה - ניתן ביניהם הקשר.

עד כאן הסברנו את הרקע של הסוגיה הראשונה.

אולם, לא ברור מדוע הגמרא מדייקת כ"כ, בחישוב המרחק שהכהנים **מסוגלים** להשליך אליו את מוראת העוף. האם יש הבדל משמעותי בתודעת האדם בין השלכה למרחק שלוש אמה למרחק שלוש אמה ואחת אמה?

מה מועיל הסבר הגמרא לדברי ר' יוחנן: "**מקום גברי לא קחשיב**", ומדוע ר' יוחנן לא כלל את מקום עמידת הכהן המשליך בחשבונו?

עתה נעבור לסוגיה השניה, ובאמצעות השוואה ביניהן נענה על השאלות.

ב. סוגיית סוכה עגולה ככבשן:

סוגיית סוכה עגולה ככבשן, היא חלק ומקרה פרטי מהסוגיה המרכזית של מסכת סוכה:

א. סוכת קבע או סוכת ארעי.

מחלוקת התנאים העיקרית לגבי הכשר סוכה, היא מחלוקת בית שמאי ובית הלל, בשאלה אם מבנה הסוכה צריך להיות מבנה קבע [בבית שמאי] או מבנה ארעי [בבית הלל].

רבא, הנוקט להלכה בבית הלל, קובע כבר בתחילת מסכת סוכה [ב ע"א]:

"בסכת תשבו שבעת ימים¹³ - אמרה תורה: כל שבעת הימים, **צא מדירת קבע ושב בדירת**

עראי", אולם דבריו מחייבים הסבר: בית שמאי לומדים מפסוק זה בעצמו, שיש לשבת

דוקא בדירת קבע ולא בדירת ארעי. משמע שלא הוא המקור להבדלי הפרשנות!

מה א"כ המקור להבנה השונה בהגדרת ה"סוכה" כדירת קבע או כדירת ארעי?

מתוך בירור שאלה זו, נוכל להסביר גם את הסוגיה בה נדון כאן.

התנאים מנו שורה של הלכות, לשיטת בית שמאי, בנוגע למבנה הסוכה, וביניהן:

א. שטחה המזערי הנדרש הינו לפחות ארבע אמות על ארבע אמות.

ב. הסוכה צריכה להיבנות כבית עם [ארבע] דפנות וגג ולא כצריף.

ג. אסור שהסוכה תהיה עגולה וקטנה, או צרה.

ההגיון בכל ההלכות הללו, כנובעות מהחיוב לבנות את הסוכה כבנין קבע, ברור.

ב. סוגיית סוכה עגולה ככבשן.

כחלק מהסוגיה הכללית לגבי מהות הסוכה כדירת קבע או ארעי, ישנו בגמרא דיון ארוך במימרתו של ר' יוחנן:

13. ויקרא כ"ג, מב.

"אמר רבי יוחנן: סוכה העשויה ככבשן, אם יש בהקיפה כדי לישוב בה עשרים וארבעה בני אדם - כשרה, ואם לאו - פסולה.

כמאן? - כרבי, דאמר: כל סוכה שאין בה ארבע אמות על ארבע אמות - פסולה. מכדי, גברא באמתא יתיב, כל שיש בהקיפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח, בתריסר סגי?! - הני מילי בעיגולא, אבל בריבועא בעיא טפי! מכדי, כמה מרובע יותר על העיגול? - רביע. - בשיתסר סגי?! - הני מילי בעיגול דנפיק מגו ריבועא, אבל ריבועא דנפיק מגו עגולא בעיא טפי, משום מורשא דקרנתא!

מכדי, כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשא באלכסונוא, בשבסר נכי חומשי סגיא?! - לא דק. אימור דאמרינן לא דק פורתא, טובא מי אמרינן לא דק? אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי: מי סברת גברא באמתא יתיב, תלתא גברי בתרתי אמתא יתבי!

כמה הו' להו? - שיתסר! אן שיבסר נכי חומשא בעינן? - לא דק.

אימור דאמרינן לא דק לחומרא, לקולא מי אמרינן לא דק?

אמר ליה רב אסי לרב אשי: לעולם, גברא באמתא יתיב, ורבי יוחנן - מקום גברי לא קחשיב.

כמה הו' להו? - תמני סרי בשיבסר. נכי חומשא סגיא - היינו דלא דק, ולחומרא לא דק. רבנן דקיסרי ואמרי לה דייני דקיסרי אמרי: עיגולא דנפיק מגו ריבועא - רבועא. ריבועא דנפיק מגו עיגולא פלגא. ולא היא, דהא קחזינן דלא הוי כולי האי" ¹⁴.

לאחר דיון חשבוני, המסקנה הראשונה היא, שר' יוחנן כלל בחישוב היקף הסוכה לשיטת רבי, הנוקט בשיטת בית שמאי, את מקום מושבם של 24 אנשים המקיפים שטח של ארבע אמות על ארבע אמות, כך שבעצם מקום מושבם צורתו כסבעת המקיפה סביב את שטח "הסוכה עצמה" - שהיא ריקה מאדם ^{15 16}.

חישובים ארכניים ודיוק בהם, לא היו מעולם במרכז עניינם של חז"ל. למרות זאת, לחישובים אלו מוקדש קרוב לדף גמרא (!), וזאת בשעה שר' יוחנן היה יכול לומר בפשטות, שלצורך בנין סוכה עגולה שתוכל להכיל בשטחה סוכה ריבועית ששטחה ארבע על ארבע אמות, צריך שקוטרה יהיה כ-5 אמות ושני שליש. והדבר אומר - דרשני: מדוע ר' יוחנן הוסיב את יושבי הסוכה סביב הסוכה "עצמה", ואילו אותה השאיר ריקה?

14. הקדמונים נקטו בשיטת חישוב מקורבת, כיון שערך היחס שבין קוטר המעגל להיקפו אינו מספר מדויק [= מוכר כאות π ביוונית] וכיון, שערך היחס בין אלכסונו של משולש שווה שוקיים וישר זווית, לאורך כל אחד מניצביו, המחושב על פי משפט פיתגורס, ג"כ אינו מספר מדויק. הם השתמשו במספר 3 כיחס מקורב ליחס בין קוטר העיגול להיקפו, ובמספר 1.4 כיחס שבין אורך האלכסון משולש שווה שוקיים וישר זווית לאורך כל אחד מניצביו. 15. כיון שאם ההיקף הוא של 24 אמות, הקוטר המקורב המחושב הוא של 8 אמות. כיון שיש להפחית 2 אמות משני צידי הקוטר, שהן מקום מושב היושבים בהיקף, נשארות 6 אמות בקוטר הפנימי. בעיגול שהיקפו 18 אמות, ניתן להכיל ריבוע שאורך כל אחת מצלעותיו ארבע אמות ומעט יותר. 16. דייני דקיסרי, סברו שדברי ר' יוחנן נוגעים בעצם לא להיקף העיגול אלא לשטח העיגול, וההסבר לשיטתם פשוט יותר, ולפיו שטח עיגול גדול בכשליש [למעשה מעט פחות] משטח ריבוע החסום בו. אי לכך, אם שטח העיגול 24 אמות מרובעות, שטח הריבוע החסום בו הינו כ-16 אמות מרובעות כנדרש לשיטת רבי, אלא שכנראה ר' יוחנן דייק בדבריו ואכן התכוון להיקף.

למעשה, בדיוק כבסוגיה בזבחים, גם כאן אנו שואלים, מדוע ר' יוחנן - "מקום גברי לא חשיב"?

ג. הסוכה כמו המזבח - מקום לחינוך ושינוי תודעה אמונית.

כמו בעולת העוף, בה מרחק ההשלכה הוא עשרים אמה, גם בהלכות סוכה כתוב במשנה: "סכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה - פסולה. רבי יהודה מכשיר" ¹⁷.

וגם בהלכות עירובין כתוב במשנה:

"מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה - ימעט. רבי יהודה אומר: אינו צריך" ¹⁸.

במסכת עירובין ג ע"א, בדיון לגבי שיתופי מבואות ע"י היכר העשוי לחי וקורה, מובא: "...דאמר רבה: כתיב: 'למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי', עד עשרים אמה אדם יודע שדר בסוכה, למעלה מעשרים אמה אין אדם יודע, משום דלא שלטא ביה עינא".

צריכא (צריך להשמיענו דין זה גם לגבי מבוי, שגם לגביו - הגובה המירבי המותר להצבת קורה המיועדת להיכר הוא עשרים אמה), דאי אשמעינן (רק לגבי סוכה, בהא קאמר ר' יהודה, כיון דלישיבה עבידא, שלטא ביה עינא, אבל מבוי דלהילוך עביד) ובעת הילוך קשה יותר לשים לב לסימני היכר והדעת מוסחת יותר בקלות), אימא מודה להו לרבנן (שיש צורך להגביל את גובה הקורה, כיון שמעבר לגובה עשרים אמה אין היכר) "...! ".

לגבי סוכה, המצוה היא: "לישב בסוכה" [כנוסח הברכה].

הישיבה בסוכה, מאפשרת לאדם להתישב גם בדעתו, להתמקד בסביבתו, להגביר את מודעותו אליה ולשים לב לפרטים, שבעת הליכה ובמעבר ממקום למקום במהירות, אינו מסוגל לשים לבו אליהם.

הסוכה היא אפוא "מקום ממקד תודעה מחנכת". אך חינוך לתודעה של מה בדיוק?

"למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל" ¹⁹:

לענ"ד, הסבר יסודי מחלוקת ב"ש וב"ה, קשור בהסבר מחלוקת התנאים המפורסמת של רבי עקיבא ורבי אליעזר, בנוגע למשמעות ה"סכות", הנזכרות בפסוק המופיע בכותרת. פרשנים וחוקרים רבים נוטים להתחיל את עיונם במחלוקת זו, בפסוקי מועד חג הסוכות שבפרשת אמור. לענ"ד, ראוי להתחיל את העיון דוקא בפרשיות בא ו-בשלח ²⁰, כחז"ל. דוקא בפרשיות אלו, ולא בפסוקי פרשת אמור, נזכרת "סכות" כמקום החניה הראשון של בני ישראל, ביציאת מצרים:

א. "ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" ²¹.

ב. "ויסעו מסכת ויחנו באתם בקצה המדבר" ²².

לא על משמעות הפסוק: "למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים אני ה' א-לקיכם", נחלקו התנאים, אלא במשמעות הכתוב בפסוקי

17. סוכה פ"א, מ"א.

18. עירובין פ"א, מ"א.

19. ויקרא כ"ג מג.

20. וכן בסיכום המסעות בפרשת מסעי: "ויסעו מסכת ויחנו באתם אשר בקצה המדבר". במדבר ל"ג ו.

21. שמות י"ב ל"ז.

22. שמות י"ג כ.

פרשת בא ו-בשלח, כמובא במכילתא ²³, ולא עוד אלא ששם המחלוקת מובאת במלואה, באשר לא שני התנאים הנ"ל בלבד מעורבים בה:

"ויסעו בני ישראל - ...נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות. לקיים מה שנאמר: "ואשא אתכם על כנפי נשרים" ²⁴.

סכותה - סוכות ממש, דכתיב: "ויעקב נסע סכתה" ²⁵, **דברי רבי אליעזר**.
וחכמים אומרים: אין סוכות אלא מקום, שנאמר: "ויסעו מסכת ויחנו באיתם", מה איתם - מקום, אף סוכות - מקום.

רבי עקיבא אומר: אין סוכות אלא ענני כבוד, שנאמר: "וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה" ²⁶.

אין לי אלא לשעבר, לעתיד לבא מנין? - תלמוד לומר: "וסוכה תהיה לצל יומם מחורב" ²⁷, ואומר: "ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם" ²⁸.
 כשבני ישראל יצאו ממצרים, הם יצאו מארץ גושן - מארץ רעמסס ²⁹, "כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" ³, בט"ו בניסן ³⁰, "וגם צדה לא עשו להם" ³¹ אלא "וישא העם את בצקו טרם יחמץ משארתם צורת בשמלתם על שכמם" ³² ומים לדרך, ועזבו בתיהם ותכולתם, ונשאו מכל רכושם וממה ששאלו מהמצרים כל מה שיכלו, על בהמות המשא ובעגלות ועל שכמם, וכן נשאו כך עצי שטים ששימשו אח"כ לבנין אהל מועד וכליו, ומשרע"ה לקח את ארונו של יוסף [וארונות השבטים] ³³, וכן צאן ובקר רב ³⁴.
 כל עם ישראל והערב רב שנתוספו להם, התאספו ברעמסס ביום ט"ו בניסן ומשם יצאו לדרכם אחרי משרע"ה ³⁵.

כך מתוארת יצ"מ בסדר עולם רבה, פרק ה':

-
23. מכילתא בא, מסכת דפסחא, פרשה יד, ובמכילתא בשלח, מסכת ד"ויהי", פתיחתא, בהשמטת שיטת רבי אליעזר, ושיטת חכמים בלי איזכור שזו דעת חכמים אלא בסתם כ"תנא קמא".
 24. שמות י"ט ד.
 25. בראשית ל"ג יז.
 26. ישעיה ד' ה, קצרתי וחברתי את שני חלקי הפסוק המובאים במקור.
 27. ישעיה ד' ו.
 28. ישעיה ל"ה י.
 29. בראשית מ"ז ו' ו"א.
 30. במדבר ל"ג ג: "ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים".
 31. שמות י"ב לט.
 32. שמות י"ב לד.
 33. שמות י"ג יט: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו כי השבע השביע את בני ישראל לאמר פקד יפקד א-לקים אתכם והעליתם את עצמתי מזה אתכם".
 34. שמות י"ב לח: "וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד".
 35. יש להניח, שבני ישראל ציפו בעת התאספם ברעמסס, למסע רגלי מפרץ שלא היו רגילים בו, כשהם עמוסים במשאות רבים בשמש הקופחת, עם חשש ממזיקים, מאויבים, כולל פרעה וחילו העלולים לנסות לרדוף אחריהם, ללא צידה ומים לדרך ממושכת.
 בהגיעם למקום החניה, הם מצאו שלא קרה להם כצפייתם בתחילת הדרך. הדרך לא היתה קשה, הרגליים לא בצקו, הנעליים לא בלו והשמלה לא התלכלכה באבק הדרך.
 כך מתואר במכילתא, בדיוק לפני הסבר הכינוי "סכות":
 "ויסעו בני ישראל - מרעמסס לסכות **ארבעים פרסה** [פי ארבעים מאורכו של דגל בחניה]! [כיוצא בזה] הולך קולו של משה מהלך ארבעים פרסה. ואל תתמה, שהרי כתוב: "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם... והיה לאבק...". והרי דברים קל וחומר, ומה אם אבק שאין דרכו להלך, מהלך ארבעים פרסה, קל וחומר לקול שדרכו להלך, **וכהרף עין** נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות - לקיים מה שנאמר: "ואשא אתכם על כנפי נשרים...".
 כלומר, לא די שלא טרחו בהליכתם אלא שהלכו [כ]בקפיצת הדרך.
 ברור שכל עוד בני ישראל היו בדרך, הם לא יכלו לשים לב לנס המקיף אותם, אולם משחנו, שמו ליבם לענני הכבוד המקיפים אותם, ולא עוד אלא שעמוד הענן ההולך לפנייהם הפך לפתע לעמוד אש המאיר להם.

”בט”ו בניסן יצאו ישראל ממצרים ... ממחרת הפסח - ערב שבת היה , נסעו מרעמסס , שנאמר :”ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה” , וכתוב :”ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש” ... ומרעמסס נסעו לסכות , ומסכות לאתם , ומאתם לפני פי החירות , הרי ג’ ימים”³⁶ .

הרי שהגיעו לסכות בערב שבת , ולנו שם בליל שבת] ועדיין לא נצטוו על שמירתה כלל , אף כי משרע”ה הנהיג כבר במצרים יום זה כיום מנוחה] וביום השבת נסעו מסכות לאיתם [כנראה במוצ”ש] ולנו שם , וביום ראשון נסעו עד לפני פי החירות . הנה כי כן , לא שהו במקום הקרוי ”סכות” , אלא שבת אחת בלבד , ומאז לא שבו לשם עוד לעולם ! .

ועל חניה זו נחלקו התנאים הנ”ל , שכן לא מצאנו שהם חולקים לגבי כל ארבעים השנה ! . משמע לכאורה , שבגלל חניה זו , בין אם ע”ש המקום [כחכמים] , בין אם ע”ש הסוכות ממש [כרבי אליעזר] ובין אם בגלל ענני הכבוד [כרבי עקיבא] , אנו מצווים לחוג את חג הסוכות שבעה ימים בכל שנה - לדורות [ודוקא לא בפסח אלא בתשרי] ! אתמהא ! .

יש לשאול מספר שאלות עקרוניות :

א. למאן דאמר שהסוכות הנזכרות הן ענני הכבוד , אין לומר שהעננים הופיעו רק ב”סוכות” אלא ודאי כבר ברעמסס , ואם אין מקום מסוים ששמו סוכות אלא שמקום החניה הראשון של ענני הכבוד קרוי כך על שמם , מדוע העננים חנו שם בדרך ולא המשיכו לנוע עד איתם , ומדוע המקום נקרא ע”ש חניית ענני הכבוד ?

ב. למאן דאמר שהמקום קרוי סוכות ולמאן דאמר שסוכות ממש היו שם , מדוע אנו חוגגים את חג הסוכות בתשרי , ומדוע שבעה ימים , וכי מפני שחנו בלילה ההוא במקום מסוים הקרוי כך ואז שהיו בו סוכות ?

ולהעיר : אי אפשר לומר שהחל מהמקום הקרוי סוכות , היו לכל בני ישראל ארבעים שנה סוכות , שהרי במדבר הם שכנו באוהלים , והוא פסוק מפורש בדברי בלעם על ישראל :”מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל”³⁷ , א”כ ברור לכאורה שאכן על שם החניה הבודדת הזו אנו חוגגים ! ? .

ג. אם נאמר שאנו חוגגים את חג הסוכות לזכר ענני הכבוד , הרי העננים היו עם ישראל כארבעים שנה , א”כ מדוע לזכרם רק ודוקא בשבעת ימי הסוכות בתשרי ולא מיד לאחר הפסח שהוא זמן הופעתם לראשונה ?

הסבר המחלוקת בעניין מבנה הסוכה , עפ”י סוגיית :

”עירוב עיר של אוהלים בשבת” - סוכות קבע או ענני הכבוד .

תיאור מחנה ישראל במדבר , מובא בברייתא דמלה”מ בפ”ג :

”כל מחנה ישראל היה י”ב מיל³⁸ . דגלו של יהודה ד’ מילין , מחנה לוייה ומחנה

שכינה ד’ מילין , דגלו של אפרים³⁹ ד’ מילין . דגלו של ראובן ד’ מילין , מחנה

36. עיין במפרשי הסדר עולם וכן בהערות של ח”ש הורוויץ למכילתא דרבי ישמעאל , בשלח , מסכתא דזויה , פרשה א’ , שמביא את הגירסאות השונות , וכאן נקטתי כפשט הס”ע לקיצור , ואכמ”ל .

37. במדבר כ”ד ה .

38. ארבעה מילין הם פרסה אחת וי”ב מיל הם שלוש פרסאות .

לויה ומחנה שכינה ד' מילין, דגלו של דן ד' מילין. נמצאו ד' זויות של משכן ד' מחנות שמשמשין לכל הצדדין, שנאמר: "איש על ידו לדגליהם". בירושלמי עירובין פ"ה ה"א, מובא הדיון לגבי תחום ההליכה המותר בשבת: "רב אמר: עיר שהיא בנויה אוהלים [שהם מגורי ארעי], כל אחד ואחד מודד מאהלו.

היו שם שלשה צריפין [אמנם בבבלי, רש"י מפרש⁴⁰ - "דירה של הוצין וערבה ואינו קבע", אבל להלן, הקורא יראה ששם הכוונה שונה, וכאן הכוונה דוקא למבני קבע] ושלשה בורגנין [רש"י⁴¹ - "סוכות שעושין שומרי העיר ואינו דבר קבוע..." , ושוב כנ"ל] - מודד מן החיצון. התיב אסי [על דברי רב, שבעיר של אהלים כל אחד מודד מאהלו]: והכתיב: "ויד תהיה לך מחוץ למחנה"⁴², היאך היו [בני ישראל במדבר] נפנין לחוץ [בשבת, הרי שכנו באהלים ולא יכלו לצאת יותר מאלפיים אמה מאהליהם וא"כ לא יכלו לצאת מחוץ למחנה]?

רבי חיה בריה דרבי שיבתי [=שבתאי] מקשי: היאך היו [בני ישראל במדבר] יוצאין לבית מדרשו של משה [ללמוד תורה בשבת, הרי הוא היה מרוחק כאלפיים אמה מכל קצה דגל, בהיותו סמוך למשכן]?

- משה עשה להן שלשה צריפין ושלשה בורגנין [- כהסברו של רב לעיל]. אמר רבי יוסה: מכיון שהיו חונין ונוסעין על פי הדיבור, כמי שהוא לעולם [הכוונה היא, שקביעותם נקבעת עפ"י ענני הכבוד]⁴³.

אמר רבי יוסי בי רבי בון: מכיון שהבטיחון הקדוש ברוך הוא שהוא מכניסן לארץ, כמי שהיו חונין לשעה [הכוונה היא, שכיון שבכל שעה הם עומדים לנסוע לא"י עפ"י הדיבור, אין להם קביעות כלל וא"כ צריך קביעות ע"י צריפין או בורגנין של קבע]⁴⁴ ? !.

אמר רבי אבין: משה עשה להן שלשה צריפין ושלשה בורגנין [שוב, כנ"ל]. הסוגיה שבירושלמי, נזכרת גם בבבלי עירובין נה ע"א, אך בסגנון שונה, ולמעשה הפוך: "אמר רב הונא: יושבי צריפין [= כאן הכוונה לדיורי ארעי !] אין מודדין להן אלא מפתח בתיהן.

מתיב רב חסדא: "ויחננו על הירדן מבית הישמות..." , ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לדידי חזי לי ההוא אתרא והוי תלתא פרסי על תלתא פרסי [כנ"ל בתיאור בברייתא דמלה"מ], ותניא: כשהן נפנין, אין נפנין לא לפניהם ולא

39. בדפוסים - ראובן ואח"כ אפרים. הברייתא מונה תחילה ממזרח למערב ואח"כ מדרום לצפון, לכן הקדמתי את אפרים לראובן. השווה לילק"ש פקודי, תכז.

40. בעירובין נה ע"ב, ד"ה: "צריפין".

41. בעירובין כא ע"א, ד"ה: "אין בורגנין בבבל".

42. דברים כ"ג, יג.

43. הגירסא בדפוס: כמי שהיו חונין לשעה - ולכן היו צריכים את הבורגנין, שהם דיורי קבע, ויש גורסים: כמי שהוא לעולם - עפ"י השוואת דבריו לדבריו במסכת שבת, בראש פרק ט"ו - אלו קשרים, וכן עפ"י השוואה לבבלי, והכוונה שקביעותם נקבעת עפ"י ענני השכינה, וגירסה זו יותר הגיונית, לכן כך נקטתי במאמר עצמו.

44. הגירסה בדפוס: כמי שהוא לעולם עליה - כלומר, ההבטחה להגיע למקום קבוע - לא"י, נותנת אף לחניות הארעי בדרך, דין של קבע ע"י השכינה, ולא היה צורך בבורגנין, ויש הגורסים: כמי שהיו חונין לשעה, והכוונה שכיון שבכל שעה הם עומדים לנסוע, אין להם קביעות כלל וצריך קביעות ע"י צריפין או בורגנין של קבע, וגירסה זו יותר הגיונית וכן נקטתי. כנראה שנפל שיבוש-היפוך בדיעות האמוראים.

לצדיהן אלא לאחריהן] כיון שהענן לא היה נוסע בד"כ לאחר אלא רק לפניו והעם אחריו, וכדי שלא ייפנו במקום שהענן אמור לנסוע מעליו] ?

אמר ליה רבא : דגלי מדבר קאמרת ? - כיון דכתיב בהו : "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו", כמאן דקביע להו דמי !

אמר רב חנינא בר רב כהנא אמר רב אשי : אם יש שם שלש חצירות של שני בתים - הוקבעו.

משני המקורות ברור, שלא ניתן לערב מחנה של מבנים ארעיים בלבד - של אוהלים או צריפים, ויש צורך במבנים קבועים יותר, שיתנו היכר לכך שהמחנה או העיר קבועים במקומם, כדי שיהיה אפשר ללכת בכל העיר או מחנה המבנים הארעיים של י"ב מיל ועוד אלפיים אמה, ולא רק אלפיים אמה מכל אהל או צריף.

לצורך העירוב של עיר אוהלים ששטחה י"ב מיל על י"ב מיל, יש לבנות לפחות שלשה צריפים או בורגנין במרחקים שווים בכל כיוון] כלומר סוכה לכל דגל, שגודלו פרסה על פרסה], והן סוג של סוכות השומרים.

האמוראים נחלקו בדעותיהם, האם היה על משרע"ה לערב את מחנה ישראל באמצעות בורגנין של קבע, כאשר לכל דגל ודגל יש בורגן משלו, כאשר ללא בורגן אין היכר במחנה לחניית קבע, כי ענני הכבוד אינם אלא קביעות "בכח", או שלא היה כלל צורך בעירוב זה, כיון שענני הכבוד שהקיפו אותם הם שקבעו את מיקומם "בפועל", וחנייתם של ענני הכבוד גורמת "קביעות מחנה", כאשר לא ברצון אדם היו נוסעים אלא "על פי הדיבור".

אם הסוכה היא כמו הבורגן של קבע שמשרע"ה עשה במדבר, יש לומר שהסוכה צריכה להיות דירת קבע ולא ארעי, אך אם היא לזכר ענני הכבוד מקיפי עיר האוהלים, במהותה היא כמו האוהלים - ארעית ⁴⁵.

מעשה הדברים נעשים ברורים, גם בעניין בו אנו דנים :

בעת יציאת מצרים, עדיין לא ניתנה לבני ישראל מצוות השבת ועדיין מחנה ישראל לא היה מסודר כמו לאחר הקמת המשכן, אולם בהגיע השבת, ענני הכבוד חנו במקום אליו הגיעו באותה שעה, שהרי לגבי השכינה, השבת היתה קיימת כבר מלאחר "ששת ימי בראשית". כיון שבני ישראל לא יצאו אל מחוץ לענני הכבוד שהקיפו אותם, הרי שמקום חנייתם נקבע ע"י ענני הכבוד.

ובזה יש מחלוקת, האם בכל אופן משרע"ה עשה להם גם סוכות הבורגנין] =קבע] לעירוב התחומים] אנפ"י שעדיין לא נצטוו על השבת], או שהיו במקום ההוא סוכות כאלו, או שלא היו שם אלא ענני הכבוד עצמם, והם שקבעו את מקום חנייתם.

על פי המעשה בחניה הראשונה, גם בחניות הבאות, ולאחר שנתנה מצוות השבת, המשיך משרע"ה לנהוג תמיד.

ברור לפי זה שיש לחגוג את חג הסוכות, לזכר סוכות הקבע הללו או לזכר ענני הכבוד, שעל פיהם נתאפשר למחנה ישראל להיות מעורב וכרשות אחת וחצר אחת, במשך כל שבתות כארבעים שנות המדבר !

45. קל להבחין שבתלמודה של א"י, הסוכות נתפסות לשיטת בית שמאי - כדירות קבע, כא"י עצמה, ואילו בתלמוד הבבלי הן נתפסות כדירות ארעי, כבבל עצמה !

נראה לומר לשיטת ב"ש, שמשרע"ה למד מחניית ענני הכבוד ב"סוכות" [שהיו שם], שצריך קביעות חניה בשבת ולכן נהג להקים אח"כ בכל החניות בורגנין לעירוב בשבתות. בדרך אגב למדנו, עד כמה צריכים ישראל להיות מעורבים ומאוחדים זה עם זה, בין אם כדי להיפנות, שהיא פעולה פשוטה וגשמית, אך השייכת בעיקר באוכלי הקרבנות בטהרה וקדושה ולא באוכלי המן, ובין אם כדי ללכת לשמוע דברי תורה ממשרע"ה, שהיא פעולה רוחנית וחינוכית.

ראינו שבעצם בפועל, לשיטת בית הלל שהיא להלכה, הסוכה היא מבנה ארעי, אך דוקא בשל כך, בשל התחושה הברורה של הארעיות שבישיבה בסוכה, ניתן לישראל לדעת שקביעותם במחנה, ובעצם בעולם בכלל, כעם אחד מאוחד, נקבעת עפ"י ה'.

ידיעה זו היא כידוע המטרה של הישיבה בסוכה. אעפ"י שכעת אנו בגלות, אבל כיון שהקב"ה הבטיחנו על הגאולה, הרי שאף בהיותנו במקום ארעי כמו בגלות, אנו כיושבים במקום קבוע בהיותנו בצל השכינה. ברור שגם לשיטת בית שמאי היו ענני הכבוד, הרי כך כתוב מפורש בתורה. אולם לשיטתם, לא די ב"אתערותא דלעילא", צריך להוסיף גם "איתערותא דלתתא", היכר גשמי לקביעות השכינה בעולם - "דירה בתחתונים". ממילא, מקום האדם הוא "מבחוץ" - כלומר הוא ג"כ יושב בסוכה, אבל מקומו אינו נכלל ב"מקום" המיועד להיכר כ"מקום קבע" שהוא ארבע אמות על ארבע אמות, והוא מקום השכינה כביכול.

"מקום גברי לא חשיב" - כפל משמעות

בסוגיה בזבחים ניתן היה להסיק, שהדיון בגמרא נועד להדגים ללומד ולמקריב הקרבן את מטרת השלכת מוראת העוף, שהיא הסחה וסילוק ה"גזל" הבסיסי מתודעת האדם, לפיו - האדם הוא המצוי במרכז וכל העולם סביבו ושלו, ועליו לסלק ולבטל תחושה מוטעית כפרנית זו. בבסיס קיומו של העולם, המצוי הראשון הוא הקב"ה, וכל העולם שייך לו, אפילו עבודת ה' של האדם - תורה ומצוות.⁴⁶

אם העיקר בסוגיה בזבחים היה סילוק התודעה המוטעית של מרכזיות האדם בעולם, הרי שבסוגיית הסוכה הקבע העגולה העשויה ככבשן, לשיטת בית שמאי, העיקר הוא בדיוק צידה השני של המטבע. העמדה במרכז של הקב"ה⁴⁷ - כגורם ה"קבע" היחיד בעולם.

יסוד מחלוקותיהם של בית הלל ובית שמאי הוא בדיוק בנקודה זו. האם העיקר החינוכי תודעתי הוא בתשומת לב להיותו של הקב"ה המצוי הראשון היחיד, והמרכז של תודעת האדם, אף אם הוא נסתר מהשגתו [ולכן הוא כאילו רק "בכח"], או שעיקר תשומת הלב צריכה להיות מופנית לארעיות האדם והתבטלותו בעוה"ז, הניתנות להשגה מודעת יותר ומוחשית [ולכן היא יותר "בפועל"], כאשר מתוך תודעה זו תושג ההכרה בהשגחת ושלטון הקב"ה.⁴⁸

"אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש

ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד"⁴⁹,

46. למעשה כל עבודת הקרבנות והמזבח היא עבודת ההתבטלות כלפי הקב"ה.

47. עיין ומצא כך גם בתענית לא ע"א בסיום המסכת, על הקב"ה במרכז המחול שיעשה לצדיקים לעת"ל.

48. מחלוקות רבות של ב"ש וב"ה מוסברות באופן זה של "בכח" לעומת "בפועל", א"כ אין בזה חידוש כלל.

49. ברכות ח ע"א.

ואולי בסוגייתנו יש לומר: "ארבע אמות על ארבע אמות".

הרי לנו שרבי יוחנן, מסביר לנו באמצעות כפל המשמעות של מימרתו לגבי חשבונן של הסוגיות את חשבונן של עולם ואת יסודות אמונתנו. אין הבדל בין תורת הקרבנות ותורת המועדים. שתיהן לצורך אחד פועלות - לחינוך האדם ותודעתו, בדבר ביטול מקום האדם כשלעצמו, והעמדת הקב"ה במרכז תודעתו.

ר' יוחנן לא ביטל אפוא את מקומו של האדם אלא קבע את מקומו האמיתי של האדם. הקב"ה מצוה בתורה, שהמוראה והנוצה יושלכו, אך לא למרחק גדול מהמזבח, אלא "אצל המזבח", סמוך מאד למזבח, חצי אמה מהכבש בלבד.

ר' יוחנן אינו "מוציא" את האדם מהסוכה [לשיטת בית שמאי, לפיה יש לעשות היכר ל"מקום השכינה" בסוכה, ולכן מקום זה ריק] אלא מושיב אותו בהיקפה - אך בתוכה. האדם אינו דחוי כלל מלפני הקב"ה. אם הוא יודע את מקומו [הארעי], ומשתדל לשים את הקב"ה במרכז תודעתו, וכביכול מכין דירה [דירת קבע] לקב"ה בתחתונים, אפילו אמה אינו מפרידה בינו לקב"ה, אלא הוא קרוב וסמוך אליו מאד, ואף הקב"ה מקרבו וניתן לו מקום בסוכתו, שהרי "קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת"⁵⁰.

מדוע ר' יוחנן מתיחס בשיטתו דוקא למזבח ולכבשן?

שמא יש לומר שר' יוחנן רואה בהם דוגמה לעולמנו.

העם היהודי מסר נפשו על קידוש ה', על תורה ומצוות וענייני יהדות בכלל, ועל א"י בפרט - כמו על המזבח, וגם בגלות בכבשני אש, מתוך אמונה וציפיה לגאולה.

"אני מאמין בביאת המשיח, ואעפ"י שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא". בכל הדורות יהודים האמינו שאעפ"י שאנו במצב ארעי ואין לנו ישיבת קבע אפילו כדי "אמה", ואעפ"י שאנו "מושלכים" מקצה העולם ועד קצהו, מעבר ליכולת ההשגה של בני אנוש, אעפ"כ, כיון שאנו יושבים ב"צל השכינה" או סמוכים אליה, וכיון שאנו מובטחים ליכנס לא"י, לביאת המשיח בבנין מקדשנו, הרי אנו קבועים בעולם, ושום כח לא יוכל לנו, והקב"ה ה"מצילנו מידם", יביאנו במהרה בימינו להיות שוב "סמוכים" אליו - "אצל המזבח קדמה", ויחדש ימינו בקדש, בב"א⁵¹.

50. תהלים קמ"ה, יח.

51. לאחר שסיימתי את כתיבת המאמר, מצאתי שכוונתי מעט לדעת גדולים, לדברים דומים שכתב המהר"ל, "בדרוש נאה לשבת הגדול" המופיע בהגדה לפסח שלו, עיי"ש והשווה - כיון שהוא מדבר גם על נושאים אחרים, אך מעניין להשוות את הגישות הדומות אף כי שונות, ובקריאת הדרש של המהר"ל ניתן לקבל תמונה יותר שלמה של העניינים הנידונים במאמר זה.